

Katja-Maria Miettunen

Muistelu historiantutkimuksen haasteena ja mahdollisuutena

Historian ja muistin suhde on viimeisten vuosikymmenten aikana tullut yhä useamman historiantutkijan pohdinnan kohteeksi. Tämä johtuu siitä, että erityisesti 1950-luvulta lähtien länsimaissa yhteiskunnissa on alettu yhä enemmän rakentaa muisteluun perustuvia näkemyksiä menneisyydestä. Muistelmia ja omaelämäkertoja on julkaistu kiihtyvällä vauhdilla, samoin erilaisia historiikkeja ja historiaesityksiä, joissa ihmiset muistelevat menneisyyttään. Muistelun roolia menneisyyttä koskevien käsitysten rakentajana on osaltaan vahvistanut myös media, joka usein haastattelee muistelijointa menneisyyden asiantuntijoina. Muistelun maailma ei ole vieras myöskään tutkimukselle. Erityisesti niin sanottu muistitietotutkimus on kasvattanut suosiotaan 1970- ja 1980-luvuilta lähtien. Myös lukuisilla muilla tieteenaloilla haastatellaan muistelijointa, kun halutaan saada tietoa menneisyydestä. Muistelun yhdistäminen menneisyyttä koskevaan tietoon on kuitenkin paitsi tavallista myös ongelmallista. Seuraavassa tarkastelen muisteluun liittyviä ongelmia historiantutkimuksen näkökulmasta sekä pohdin sitä, mitä tarjottavaa muistelulla kuitenkin on historiantutkimukselle.

Muistelu historiakuvien rakentajana

Historiakuva on kokonaiskäsitys siitä, millainen jokin mennyt asia tai ajanjakso oli. Se on menneisyydestä tehtyjen kertomusten valikoitujen piirteiden avulla luotu kuva menneisyydestä ja sen merkityksellisyydestä. Yhteisössä vallalla oleva historiakuva ei kuitenkaan ole yhteisössä vallitsevien historiaa koskevien käsitysten summa vaan se voi olla myös ristiriidassa joidenkin yhteisöön kuuluvien ihmisten historiakäsitysten kanssa. Esimerkiksi Suomen vuoden 1918 sisällissodan jälkeen julkaisuutta dominoi voittajien kertomusten pohjalta rakennettu ja rakentunut historiakuva, joka oli ristiriitainen hävinneen puolen historiakäsitysten kanssa. Sisällissodan historiakuva alkoi muuttua, kun myös hävinneen puolen kertomukset nousivat julkisuuteen ja tulivat

näin vähitellen osaksi historiakuva. Historiakuva muuttuu, kun yhteisön käsitys siitä, mitkä menneisyyden tapahtumat ja ilmiöt ovat sille nykypäivän näkökulmasta keskeisiä, muuttuu. Historiakuva paljastaa näin, mikä osa menneisyydestä on juuri nykypäivänä merkittävää, muistamisen arvoista. Se kertookin lopulta aina enemmän kulloisestakin nykyisyydestä kuin siitä menneisyydestä, jonka kuvaksi se on luotu (historiakovasta ks. Miettunen 2009).

Historiakuvat eivät muotoudu itsestään tai sattumalta vaan niitä rakennetaan aktiivisesti. Historiakuvien rakentamiseen osallistuvat kaikenlaiset historiaa koskevat esitykset kuten elokuvat, romaanit, muistelmat, näyttelyt ja tutkimukset. Historiantutkimuksella ei ole monopolia historiakuvien rakentamisessa, vaan historian-tutkimukset muodostavat vain osan siitä menneisyyttä koskevien esitysten joukosta, joiden pohjalta ihmiset rakentavat menneisyyttä koskevia käsityksiään. Historian-tutkijan näkökulmasta hänen menneisyydestä tekemänsä tulkinta on esimerkiksi kaunokirjallisen esityksen luomaa todempi. Kuitenkaan kovin moni historiaesityksiä kuluttava maallikko ei tee eroa tieteellisten ja muiden esitysten välille, vaan poimii eri puolilta aineksia menneisyyttä koskeville käsityksilleen (ks. myös Kalela 2000, 37–44).

Erityisesti viime vuosikymmenten aikana muistelun rooli historiakuvien rakentumisessa on vahvistunut, mikä johtuu erilaisten muistelujen määrän huimasta kasvusta. Muistelmia ja omaelämäkertoja julkaistaan kiihtyvällä vauhdilla, minkä seurauksena on alettu puhua jopa pakkomielteenomaisesta tarrautumisesta muistiin. Ilmiön yhtenä piirteenä on nähty muistelun demokratisoituminen siten, että aiemmin lähinnä valtiomichiin yhdistettyjä muistelmia on alettu julkaista hyvin monenlaisista henkilöistä, myös niin sanotuista tavallisista ihmisistä. Muisteluinnostuksen seurauksena myös yhä nuoremmat ovat alkaneet kirjoittaa omaelämäkertoja. Ranskalainen historiantutkija Pierre Nora on nähnyt ilmiön taustalla perinteisten maatalousyhteiskuntien hajoamisen: aiemmin muisti koettiin yhteiseksi asiaksi, mutta maaseutuyhteisöjen hajotessa teollistumisen ja kaupungistumisen seurauksena muistista tuli yksilön ominaisuus, ja velvollisuus muistaa siirtyi yhteisöiltä yksilöille. Perinteisten muistiyhteisöjen katoamisen seurauksena muisti alkoi myös tarvita ulkopuolisia tukia, minkä yksi osoitus on Noran mukaan arkistointivimma: menneen säilömistä ohella myös nykyisyydestä pyritään ottamaan talteen kaikki mahdollinen, koska ei tiedetä, mitä tulevaisuudessa tarvitaan. (Nora 1996, 1–14.)ⁱ Saman ilmiön oireena voi nähdä myös sen, että Suomessa on viime vuosina alettu puhua arkistoista, kirjastoista ja museoista muistiorganisaatioina. Tämä kertoo käsityksestä, jonka mukaan on olemassa jollekin yhteisölle yhteistä muistia, jota muistiorganisaatio säilyttää. Mutta jos olisi olemassa aidosti yhteistä muistia, olisiko tarvetta nimetä jokin organisaatio muistiorganisaatioksi? Vai onko kenties niin, että nimitys muistiorganisaatio ei kerrokaan yhteisen muistin olemassaolosta vaan sen katoamisesta? Muisti-

ⁱ Ks. myös Huyssen 1995, 249–255 ja Le Goff 1992, 90–95.

organisaatioiden nimeäminen voidaan nähdä myös pyrkimyksenä yhteisön muistin haltuunottoon ja hallintaan, sillä muistiorganisaatiolla on valta määritellä ja päättää, mikä osa menneisyydestä käsitetään yhteisölle yhteiseksi ja merkittäväksi, arkistoinnin ja museoimisen arvoiseksi.

Muistaminen – muisteleminen

Historiakuvia rakentavien moninaisten historiaesitysten joukossa muistelulla on merkittävä rooli. Tämä johtuu siitä, että monet ajattelevat muistelun välittävän todellista tietoa menneisyydestä, koska muistelijä on itse kokenut muistelemansa asiat. Muistelu yhdistetään näin mutkattomasti menneisyyden todellisiin tapahtumiin, joiden ajatellaan tapahtuma-aikana tallentuneen muistelijan muistiin muistoina ja säilyneen siellä alkuperäisessä muodossaan. Käsitys muistelusta avaimena menneisyyttä koskevaan tietoon näkyy esimerkiksi mediassa siten, että lähihistoriaa käsiteltäessä haastatellaan usein aikalaisia menneisyyden asiantuntijoina. Aikalaisten asemaa lähihistoriaa koskevien historiakuvien rakentumisessa vahvistaa omalta osaltaan tutkimus, sillä myös tutkijat haastattelevat aikalaisia, erityisesti halutessaan tavoittaa sitä, miten aikalaiset ovat erilaisia tapahtumia ja ilmiöitä kokeneet. Muistelijoiden ja muistelun näkeminen porttina todelliseen menneisyyteen on kuitenkin ongelmallista, koska muistelu ei kerro niinkään muistelijoiden kokemuksista tai siitä, mitä menneisyydessä todella on tapahtunut, vaan niistä merkityksistä, joita muistelijat antavat menneisyydelle sitä muistellessaan. Muistelu ei siis kerro niinkään menneisyydestä kuin nykyisyydestä.

Koska muistelemisessa ei ole kyse menneisyyden muistamisesta vaan menneisyydestä kertomisesta, muisteleminen tulee erottaa muistamisesta. Muistelijä muistaa mitä muistaa, mutta muistelee, mitä haluaa muistella. Hänen ei tarvitse kertoa kaikkea muistamaansa, vaan hän voi valita muistojensa joukosta ne asiat, joita haluaa muistella. Muistelun lähempi yhteys kertomiseen kuin muistamiseen tulee erityisen selvästi ilmi siitä, että muisteluun voidaan sisällyttää tapahtumia, joissa muistelijä ei itse ole ollut paikalla. Hän ei siis voi muistaa näitä tapahtumia, mutta hän voi muistella eli kertoa niistä esimerkiksi sen pohjalta, mitä on niistä kuullut tai lukenut. Omaan menneisyyteen kuulumattoman tapahtuman muistelu, ikään kuin muistelijä olisi itse siihen osallistunut, voi olla joko tarkoituksellista tai tahatonta. Tarkoituksellista se on silloin, kun muistelijä tietää hyvin eli muistaa, ettei ole muistelevaansa tapahtumaan osallistunut, mutta haluaa tarkoituksellisesti luoda virheellisen käsityksen, että myös hän oli tapahtumassa mukana. Kyse on yleensä siitä, että jokin tapahtuma tai ilmiö yhdistetään esimerkiksi muistelijan muistelevaan aikakauteen niin voimakkaasti, että muistelijä päätyy liittämään sen osaksi omaa elämäntarinaansa vahvistaakseen käsitystä itsestään tuon aikakauden asiantuntijana, sen oikealla tavalla kokeneena

aikalaisena. Tahatonta omaan menneisyyteen kuulumattoman asian muistelu on esimerkiksi silloin, kun muistelija aidosti uskoo osallistuneensa johonkin tapahtumaan, vaikkei todellisuudessa siihen osallistunutkaan (Miettunen 2009, 230 ja 256–257).

Muistellessa menneisyyteen sijoitetuille tapahtumille ja ilmiöille annetaan merkityksiä, joilla muistelija perustelee, miksi juuri nämä asiat ovat kertomisen arvoisia. Asioille annetut merkitykset eivät välttämättä ole samoja, jotka muistelija liitti niihin tapahtuma-aikana, sillä viimeistään muistellessaan muistelija tulkitsee menneisyyttä uudelleen, jolloin hän saattaa nähdä sellaisia merkityksiä, joita vielä tapahtuma-aikana ei ole ollut edes mahdollista liittää muisteltuun asiaan. Tämä myöhemmin tapahtuva merkityksenanto vahvistaa käsitystä, että muistelemineen on lähempänä kertomista kuin muistamista. Vahvimmin muistelun ja kerronnan läheinen yhteys näkyy kuitenkin muistelun rakenteessa. Muistellessaan muistelija rakentaa menneisyydestään kertomuksen, jossa menneisyyden tapahtumat ja ilmiöt lokahtelevat siististi paikoilleen, osaksi koherenttia tarinaa, jolloin kaoottisistakin elämänpoluista muotoutuu jäntevä kertomus. Paul Ricoeur korostaa juonittamisen (engl. *emplotment*) roolia kertomuksen rakentamisessa. Juonittamisella tosielämän hajanaiset ilmiöt ja tapahtumat nivotaan mielekkäiksi kokonaisuuksiksi eli kertomuksiksi. Vasta kertomuksissa asioihin yhdistetään sellaisia piirteitä kuin alku, keskikohta ja loppu, jotka eivät ole todellisen kokemuksen osia vaan tapa rakentaa kertomusta. (Ricoeur 1990, 31–34, 39 ja 65–67.)ⁱⁱ

Kun muistelu nähdään kertomuksena menneisyydestä, sen tutkimisen keskeisimmäksi kysymykseksi nousee kysymys menneisyyden ja menneisyydestä tehdyn kertomuksen suhteesta. Kysymys on sama, joka on synnyttänyt keskusteluja ja kiistoja historian tutkimuksen piirissä erityisesti 1980-luvulta lähtien. Hayden White esitti vuonna 1973 ilmestyneessä teoksessaan *Metahistory*, että historia on aina historioitsijan luoma kertomus, narraatio, jolla ei ole vastinetta menneisyyden todellisuudessa. Se, millainen kertomus menneisyydestä historioitsijan käsissä muotoutuu, ei näin riipu menneisyydestä vaan historioitsijan valinnoista (White 1975, 1–5 ja 29–31). Suhtautuminen Whiten näkemykseen on jakanut historian tutkijat karkeasti kahteen ryhmään: perinteistä suuntausta edustaviin rekonstruktionisteihin, jotka uskovat historioitsijasta riippumattoman historiallisen todellisuuden olemassaoloon, joka on saavutettavissa empiirisellä tutkimuksella, ja dekonstruktionisteihin, jotka eivät usko historioitsijan tavoittavan menneisyyden todellisuutta ja jotka siksi jo lähtökohdaisesti erottavat toisistaan menneisyyden ja siitä tehdyn kertomuksen eli historian. Tämän päivän historioitsijoissa on sekä niitä, jotka katsovat tehtäväkseen selvittää, mitä menneisyydessä on oikeasti tapahtunut, että niitä, jotka eivät usko historioitsijan tavoittavan menneisyyden todellisuutta vaan jotka ovat kiinnostuneita siitä, millaisia kertomuksia menneisyydestä rakennetaan ja mikä on menneisyyden, historian

ⁱⁱ Ks. myös Ricoeur 1994, 140–142 ja 160–163, Rüsen 2005, 190–191. Juonittaminen ja historiantutkimus ks. myös White 1975, erityisesti 5–11, 141–143 ja 274–280.

ja nykyisyyden suhde (Munslow 2006, 175–179). Viime vuosina on myös esitetty näkemyksiä, jotka pyrkivät yhdistämään nämä kaksi yleensä yhteen sovittamattomiksi ymmärrettyä lähestymistapaa. Pääargumentti on ollut, että koska kertomuksia menneisyydestä ei olisi ilman menneisyyttä, kertomuksen ja menneisyyden todellisuuden välillä on oltava suhde (ks. esim. Ankersmit 2006).

Kuten edellä on käynyt ilmi, muisteluun voidaan tarkoituksellisesti tai tahattomasti sisällyttää kertomuksia, jotka eivät ole tosia siinä mielessä, että niiden kuvaamat asiat olisivat oikeasti tapahtuneet menneisyydessä. Muistelijat myös yhdistelevät menneisyyteensä sijoittamiaan hajanaisia asioita loogisiksi kertomuksiksi ja merkityksellistävät menneisyyttä muisteluhetken näkökulmasta käsin. On luonnollista, että myös todelliset muistot muokkaantuvat ajan kuluessa ja niille annetaan yhä uusia merkityksiä. Kaiken tämän seurauksena muistelu voi lopulta olla hyvin kaukana siitä, mitä menneisyydessä oikeasti on tapahtunut. Olisi kohtuutonta vaatia, että muistella saa vain silloin kun muistaa asiat varmasti oikein, koska asioiden muistaminen täydellisesti oikein on mahdotonta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että olisi hyväksyttävää muistella miten sattuu. Muisteluun ja sen tutkimiseen liittyikin usein myös eettisiä kysymyksiä, joista ilmeisin on muisteluissa toisinaan ilmenevä menneisyyden tahallinen vääristely muistelijan omien nykyisten tarkoituksien edistämiseksi.

Muistelu historiantutkimuksen haasteena

Kuten edellä on todettu, muistelu on lähempänä kerrontaa kuin muistamista. Tavalista kuitenkin on, että muistelu yhdistetään muistamiseen ja sen uskotaan kertovan menneisyydestä totuudenmukaisesti. Tämä antaa muistelulle vankan aseman historiakuvien rakentajana, mikä on monella tapaa ongelmallista. Muistelun ongelmana on erityisesti sen näkökulmasidonnaisuus: muistelija kertoo tyypillisesti siitä, mikä menneisyydessä on ollut hänelle itselleen tärkeää ja merkittävää, tai minkä hän on myöhemmin nähnyt merkitykselliseksi itselleen. Muistelun näkökulmasidonnaisuus on luonnollista, mutta unohtuu helposti, jolloin saattaa käydä niin, että yhden henkilön tai yhden ryhmän merkittäviksi nostamat asiat saavat kohtuuttoman suuren roolin historiakuvassa. Esimerkiksi jokin tapahtuma, joka tapahtuma-aikana oli merkittävä vain pienelle joukolle, saatetaan aktiivisella muistelulla nostaa keskeiseksi osaksi historiakuva, jolloin se aletaan ymmärtää merkittäväksi osaksi yhteistä historiaa. Hyvä esimerkki tästä on marraskuussa 1968 tapahtunut Helsingin Vanhan ylioppilastalon valtaus, aikanaan vain pienelle joukolle merkityksellinen tapahtuma, joka sittemmin on suorastaan symboloinut suomalaista 1960-lukua. Valtaus on noussut keskeiseen rooliin 60-luvun historiakuvassa, koska on ollut olemassa joukko muistelijoina, jotka ovat muistelleet tapahtumaa vuosikymmenestä toiseen ja liittäneet siihen

yhä mittavampia merkityksiä. Olennaista on ollut myös, että nämä muistelijat ovat päässeet muistoiheen julkisuuteen (Miettunen 2009, 152–159).

Kysymys julkisuudesta avaa tärkeän näkökulman muistelun ongelmallisuuteen. Vaikka muistelun sanotaan demokratisoituneen viime vuosikymmeninä jossain määrin siten, että myös niin sanotut tavalliset ihmiset kirjoittavat muistelmiaan, muistelmamarkkinoita dominoivat edelleen julkisuuden henkilöiden muistelmat. Esimerkiksi juuri 1960-luvun muistelmamarkkinoita ovat Suomessa hallinneet tuolloin toimineet poliitikot, muusikot, näyttelijät, toimittajat ja kirjailijat. Samat henkilöt ovat muistelleet vuosikymmentä myös mediassa. Voidaankin sanoa, että 60-luvun historiakuva on pienen joukon rakentama, eikä se todennäköisesti vastaa kovinkaan monen aikalaisen kokemusta vuosikymmenestä. Suomalaista 60-lukua julkisuudessa muistelleista valtaosa esimerkiksi asui etelän suurissa kaupungeissa, jolloin heidän muistelemansa vuosikymmen eroaa jo lähtökohtaisesti siitä rakennemuutoksen, maaltapaon ja modernisaation myllerryksestä, josta moni itä- ja pohjoissuomalainen löysi itsensä.

Muistelun äärellä unohtuu helposti paitsi sen näkökulmasidonnaisuus myös se, että muistelu tapahtuu aina nykyisyydessä ja nykypäivän ehdoilla. Muistelija saattaa-kin muistella samoja asioita eri aikoina hyvin eri tavoin. Osaltaan kyse on siitä, että muistelijan itsensä asioille antamat merkitykset voivat muuttua, osaltaan taas siitä, että yleinen tapa puhua asioista voi muuttua, jolloin muistelija saattaa muuttaa kertomustaan vastaamaan paremmin yleistä käsitystä. Tämä tulee hyvin ilmi niin sanotun taistolaisuuden yhteydessä. Siinä missä esimerkiksi 1970-luvun lopulla taistolaisuuteen liittyneitä piirteitä saatettiin muistella hyvin positiivisina, moni liikkeeseen osallistuneista alkoi myöhemmin muuttaa kertomuksiaan ja esittää liikkeen kielteisenä. Tämän päivän suomalaisessa julkisuudessa taistolaisuudesta on vallalla niin kielteinen kuva, että vain harva liikkeeseen osallistuneista haluaa sitä julkisesti muistella (Miettunen 2009, 97–98 ja 189–199).

Muistelun näkökulmasidonnaisuus ja muisteluajankohdan vaikutus kerrontaan aiheuttaa sen, että muistelun pohjalle rakennetut historiakuvat ovat aina jollain tapaa vääristyneitä kuvia menneisyydestä. Asiat, jotka menneisyydessä olivat vähämerkityksisiä tai jopa merkityksettömiä, voivat historiakuvassa nousta suureen rooliin. Ne ovat asioita, joita nykyisyydessä pidetään merkittävinä menneisyyden piirteinä, vaikka niiden merkitys menneisyydessä on ollut vähäinen. Kuitenkin moni uskoo, että merkittävyys historiakuvassa merkitsee tärkeänä esitetyn tapahtuman tai ilmiön olleen merkittävä jo menneisyydessä. Vastaavasti asiat, jotka menneisyyden ihmisille olivat merkittäviä, saattavat myöhemmin menettää merkityksensä tai ne saatetaan unohtaa, jolloin ne jäävät historiakuvan ulkopuolelle. Historiakuva ei koskaan vastaakaan menneisyyden todellisuutta vaikka ne usein samaistetaan toisiinsa.

Historiantutkijan näkökulmasta muistelun haasteet eivät liity yksinomaan muistelun rakentamiin historiakuviin vaan myös muistelun tutkimisessa on haasteensa. Avain historiakuvien tutkimiseen on peilata muistelua muihin aineistoihin. Tarkas-

telemalla muistelua suhteessa esimerkiksi aikalaislähteisiin saadaan tietoa siitä, miten muistelija rakentaa kuvaa menneisyydestä: mitä hän kertoo ja mitä jättää kertomatta. Historiakuvan tutkimisen kannalta juuri asioiden kertomatta jättäminen tai ristiriitaisuudet muistelun ja muiden aineistojen välillä ovat usein hedelmällisiä, koska juuri niiden kautta saadaan merkittävää tietoa muistelun luonteesta. Muistelija saattaa kuitenkin kokea, että hänen muistelustaan etsitään virheitä ja ristiriitaisuuksia, jotta voidaan osoittaa hänen olevan väärässä. Ajattelu juontaa juurensa muistelun ja historian tutkimuksen perinteisesti vaikeaan suhteeseen, jonka keskeisin solmukohta on ollut juuri kysymys oikein tai väärin muistamisesta.

Historiantutkimus on perinteisesti käyttänyt muistelua lähteenä tutkittaessa, mitä menneisyydessä on tapahtunut. Muistelu on ollut yksi lähde muiden rinnalla ja sen arvoa on punnittu sen mukaan, miten luotettavasti se on näyttänyt kykenevän kertomaan menneisyyden todellisista tapahtumista ja ilmiöistä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna muistelu on usein näyttäytynyt epäluotettavana lähteenä, minkä vuoksi sen arvo pitkään kyseenalaistettiin ja muistelu nähtiin esimerkiksi asiakirja-aineistojen rinnalla toisarvoisena lähteenä (Teräs 2011, 184–186). Historiantutkimuksen suhde muisteluun alkoi jossain määrin muuttua tutkijoiden kiinnostuttua 1970- ja 1980-luvuilla niin sanotusta oral history -tutkimuksesta. Oral history, joka yleensä suomennetaan muistitietotutkimukseksi, on ollut alkuajoistaan lähtien kiinnostunut erityisesti niiden ihmisten kokemuksista ja kertomuksista, joiden se on katsonut jääneen historiankirjoituksen ulkopuolelle. Muistitietotutkijat katsovat, että muistelu antaa ihmisten kokemuksista tietoa, jota ei muista lähteistä saa. He ovat myös korostaneet, että olennaista ei ole, kuinka tosia kerrotut asiat ovat, vaan kiinnostavaa on se, miten muistelijat menneisyydestään kertovat (muistitietotutkimuksesta ks. Fingerroos ym. 2006). Vaikka muistitietotutkijat korostavat tutkivansa kertomuksia, he yleensä kuitenkin tekevät näiden kertomusten pohjalta päätelmiä myös siitä, millainen menneisyys oikeasti oli.

Historiantutkimuksen piirissä oral historyn suosio on näkynyt siten, että muistitietotutkijoiden tavoin myös historian tutkijat ovat kiinnostuneet kokemuksista ja alkaneet muistelua lähteenään käyttäen tutkia, miten menneisyyden ihmiset ovat tapahtumia ja ilmiöitä kokeneet. Voi kuitenkin sanoa, että myös kokemuksia tutkivien historioitsijoiden kiinnostus kohdistuu perimmältään siihen, mitä menneisyydessä on oikeasti tapahtunut; siinä missä perinteistä historian tutkimusta edustavat tavoittelevat muistelun kautta tietoa menneisyyden tapahtumista ja ilmiöistä, oral history -tutkimuksesta vaikutteita saaneet pyrkivät saamaan selville, miten ihmiset ovat nämä tapahtumat ja ilmiöt kokeneet. Kokemusten tutkimisen ongelmana historian tutkijoilla, siinä missä muillakin kokemuksista tutkivilla, on, että tutkimuksissa ei välttämättä tehdä selvää eroa nykyisyydessä muisteltujen kokemusten ja todellisten menneisyydessä tapahtuneiden asioiden välille. Tällöin muisteltujen kokemusten perusteella tehdään tulkintoja menneisyydestä ja unohdetaan, että muistelu ei vält-

tämättä kerro todellisista kokemuksista vaan siitä, miten muistelija muisteluhetkellä menneisyyteen sijoittuvat kokemuksensa tulkitsee.

Perinteinen historian tutkimuksen tapa lähestyä muistelua tavoitteenaan saada tietoa menneisyyden tapahtumista johtaa usein tutkijoiden ja muistelijoiden välisiin väittelyihin siitä, miten asiat ovat oikeasti olleet. Hyvä esimerkki tästä oli syksyllä 2012 Tampereella käyty julkinen keskustelu siitä, onko Pyynikin kirkkopuistossa sisällissodan aikainen punaisten joukkohauta vai ei. Keskustelussa vastakkain asettui historian tutkijoiden tutkimukseen perustuva näkemys siitä, että hautaa ei kirkkopuistossa ole ja pääasiassa aikalaisten kertomusten pohjalta muodotunut eli muisteluun perustuva käsitys, että hauta on (ks. esim. Aamulehti 17.8., 18.8. ja 21.8.2012). Muistelun tutkimisen näkökulmasta kysymys siitä, onko joukkohauta olemassa vai ei, on toissijainen. Se, että on olemassa ihmisiä, jotka uskovat haudan olemassaoloon, vaikuttaa heidän käsityksiinsä historiasta ja sitä kautta myös heidän käsityksiinsä nykyisyydestä, riippumatta siitä, onko hauta todellinen vai ei. Lähestymistapa, jossa muistelusta ei etsitäkään totuuksia vaan jotain muuta, avaa näkökulman, jossa muistelu ei näyttäytyä historian tutkimukselle pelkästään haasteena vaan myös mahdollisuutena.

Muistelu historian tutkimuksen mahdollisuutena

Muistelijoiden esittämien kertomusten kyseenalaistaminen johtaa usein juuri edellä kuvatun kaltaisiin kiistoihin. Muistelijoiden voi olla vaikea hyväksyä sitä, että asiat ehkä olivatkin toisin kuin he muistavat. Joskus muistelmateoksen kirjoittamisen kimmokkeena saattaa toimia näkemys siitä, että toiset ovat muistelleet jotain asiaa väärin tai siitä on tutkimuksissa luotu virheellinen käsitys. Lähtökohta näkyy toisinaan heti muistelmien nimistä kuten ”On totuuden aika” tai ”Näinhän se oli”. Muistelu onkin usein muistelijoiden välistä keskustelua siitä, miten asiat pitäisi muistaa. Muistelijoiden kiistely menneisyyden oikein muistelemisesta kertoo, että he kokevat asian tärkeäksi, kiistelemisen arvoiseksi. Miksi sitten on niin tärkeää, miten menneisyyttä muistellaan? Yksi syy siihen, että muistelijat saattavat kiivaastikin puolustaa oman kertomuksensa paikkansapitävyyttä, on muistelun läheinen kytkeytyminen identiteettien rakentumiseen. Muistelun tutkiminen antaakin merkittävää tietoa historian roolista niin yksilön identiteetin kuin ryhmäidentiteettien rakentumisessa.

Historiantutkimuksessa erityisesti Jörn Rüsen on nähnyt identiteetin historia-tietoisuuden tuloksena (Rüsen 2005, 11–12 ja 192–196).ⁱⁱⁱ Historiatietoisuudella tarkoitetaan ihmiselle ominaista tapaa ymmärtää aika menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden jatkumona; nykyisyyttä eläessään ja tulevaisuutta suunnitellessaan

ⁱⁱⁱ Myös Ricoeur korostaa kerronnan merkitystä identiteetin rakentumisessa (Ricoeur 1994, 140–168).

ihminen peilaa nykyisyyttä menneisyyteen eli elää omaa aikaansa suhteessa meneeseen aikaan heijastaen omia kokemuksiaan menneisyyttä koskeviin käsityksiinsä. Historiatietoisuus vaikuttaa näin merkittävästi siihen, miten ihminen toimii nykyisyydessä, minkä vuoksi hänen omaksumillaan menneisyyttä koskevilla käsityksillä on huomattava merkitys (Miettunen 2011, 337–338).

Muistelijat rakentavat muisteluillaan kuvaa paitsi menneisyydestä myös itsestään. Muistelmissa ja omaelämäkertoissa kerrotaan tyypillisesti tarinaa siitä, miten menneet tapahtumat ja kokemukset ovat muovanneet muistelijasta sen henkilön, joka hän nykyään on. Paitsi käsitystä siitä, millainen hän itse on, muistelijä luo myös käsitystä siitä, millaisia ovat ne muut, jotka ovat eläneet muistelijan kanssa samaan aikaan ja kokeneet menneisyydessä samoja asioita kuin hän. Muistelu rakentaakin näin myös erilaisia ryhmäidentiteettejä eli käsityksiä siitä, millaisia ”me” olemme. Muistelu sekä rakentaa että vahvistaa niiden henkilöiden identiteettiä, jotka katsovat kuuluvansa muistelijan kanssa samaan, joko todelliseen tai kuviteltuun, ryhmään. Käsitys kuulumisesta muistelijan kanssa samaan ryhmään saattaa syntyä vasta muistelun äärellä. Esimerkiksi suomalaisen 1960-luvun muistelulle on tyypillistä, että sitä muistelevat silloin nuoruuttaan eläneet, joille vuosikymmenestä on tullut hyvin vahva identiteetin osatekijä: he kertovat olevansa yhä ”60-lukulaisia”. Tällaisen muistelun äärellä myös henkilö, joka tunnistaa muistelijan kuvaamia piirteitä omasta nuoruudestaan, saattaa alkaa ajatella olevansa muistelijan tapaan ”60-lukulainen” vaikkei aikaisemmin olisikaan itseään sellaiseksi mieltänyt (Miettunen 2009, 252–268 ja 270). Mahdollista on myös, että muistelu aiheuttaa tunteen, ettei itse muista mitään tai muistaa vääriä asioita, jos omat muistot 60-luvusta ovat kovin toisenlaisia.

Näkemys identiteetistä paitsi yksilön myös ryhmän ominaisuutena liittyy läheisesti ajatukseen kollektiivisen muistin olemassaolosta. Kollektiivisen muistin tutkimuksen uranuurtaja, sosiologi Maurice Halbwachs korosti, että menneisyyttä muistellaan aina jonkin ryhmän jäsenenä. Ryhmä voi olla joko sellainen, johon muistelijä kokee kuuluvansa nykyisyydessä, tai sellainen, johon hän on kuulunut menneisyydessä. Yksilö muistaa sijoittamalla itsensä johonkin ryhmään, mutta toisaalta voidaan ajatella myös ryhmän muistin toteutuvan ja manifestoituvan yksilöllisissä muistoissa (Halbwachs 1992, 38–43 ja 51–53). Muistaminen tapahtuu siis aina jossain yhteisössä ja siltä omaksutut tavat muistaa vaikuttavat siihen, mitä ja miten yksilö muistaa. Toisaalta kollektiivinen muisti edellyttää, että yhteisöön kuuluvilla yksilöillä on olemassa yhteisiksi ymmärrettyjä ”muistoja”, joita he haluavat ylläpitää eli asioita, joita he pitävät muistamisen arvoisina. Kulttuurista muistia tutkinut kirjallisuudentutkija Astrid Erll toteaa, että esimerkiksi median tai instituutioiden esittämällä muistilla ei ole vaikutusta yhteisöön elleivät yhteisöön kuuluvat yksilöt koe sitä omakseen, ellei yhteisenä esitetty muisti aktualisoidu yksilöissä (Erll 2010, 5).

Kollektiivinen muisti ei ole jotain itsestään selvästi olemassa olevaa vaan sen luomiseen ja ylläpitämiseen osallistuvat niin yksilöt, yhteisöt kuin instituutiotkin. Aiemmin esille tullut tiettyjen instituutioiden nimeäminen muistiorganisaatioiksi

on osoitus uskosta kollektiivisen muistin olemassaoloon. Se voidaan nähdä myös pyrkimyksenä hallita kollektiivisen muistin sisältöjä, sillä muistiorganisaatioilla on valta päättää, mitä säilytetään ja minkä annetaan tuhoutua. Arkisessa puheessa kollektiiviseen muistiin viitataan esimerkiksi puhuttaessa ”yhteisistä muistoista”, ”kansakunnan muistista” – tai ”yhteisestä historiasta”. Arkipuheessa historia ja muisti saattavatkin sekoittua, mutta myös tutkimuksen puolella niitä on pyritty yhdistämään. Esimerkiksi kulttuurisen muistin tutkimusta esittelevän teoksen *A Companion to Cultural Memory Studies* johdannossa Astrid Erll esittää, että historia on vain yksi kulttuurisen muistin muoto ja historianankirjoitus sen erityinen väline (Erll 2010, 7). Tämänkaltaiset näkemykset, joissa historian rooliksi esitetään ainoastaan menneisyyden säilöminen, perustuvat kuitenkin yksipuoliseen tai jopa virheelliseen käsitykseen historian tutkimuksesta. Historiantutkimuksen tehtävä ei ole toistaa menneisyyttä vaan menneisyyttä tutkimalla käsittää ihmisen toimintaa ja ajattelua niin menneisyydessä kuin nykyisyydessäkin.

Muistelu on historiantutkimukselle sekä haaste että mahdollisuus. Historiantutkimuksen on haastettava muisteluun perustuvat menneisyyttä koskevat virheelliset väitteet. Sen on kuitenkin huomioitava, että myös sillä, mitä menneisyydessä uskotaan tapahtuneen, on merkitystä. Virheelliset käsitykset menneisyydestä vaikuttavat ihmisten identiteetteihin ja maailmankuviin riippumatta siitä, että ne ovat virheellisiä. Merkitystä ei siis ole vain sillä, mitä menneisyydessä näyttäisi tapahtuneen eli sillä mikä on todennäköisimmin totta, vaan myös sillä, mikä esitetään ja uskotaan todeksi. Jos historiantutkimus pystyy tarkastelemaan muistelua perinteistä ”totta vai ei” -näkökulmaa laajemmin, sille avautuu sangen kiinnostavia näkymiä siihen, miten menneisyyttä koskevat käsitykset muotoutuvat ja mikä rooli menneisyydellä nykypäivässä on. Näin myös historiantutkimus voi olla merkittävällä tavalla mukana muistelun tutkimisen monitieteisessä kentässä.

Tampereen yliopisto

Kirjallisuus

- Ankersmit, F. R. (2006), ”The Three Levels of ‘Sinnbildung’ in Historical Writing”, teoksessa J. Rüsen (toim.), *Meaning and Representation in History, Making Sense of History*, Berghahn Books, New York ja Oxford, 108–122.
- Erll, A. (2010), ”Cultural Memory Studies: An Introduction”, teoksessa A. Erll ja A. Nünning (toim.), *A Companion to Cultural Memory Studies*, De Gruyter, Berliini ja New York, 1–15.
- Fingerroos, O., R. Haanpää, A. Heimo ja U.-M. Peltonen (toim.) (2006), *Muistitietotutkimus, Metodologisia kysymyksiä*, Tietolipas 214, SKS, Helsinki.

- Halbwachs, M. ([1952] 1992), "The Social Frameworks of Memory", teoksessa M. Halbwachs, *On Collective Memory*, [*Les cadres sociaux de la mémoire*], L. A. Coser (toim.), The University of Chicago Press, Chicago ja Lontoo, 35–189.
- Huyssen, A. (1995), *Twilight Memories, Marking Time in a Cultural Amnesia*, Routledge, New York ja Lontoo.
- Kalela, J. (2000), *Historiantutkimus ja historia*, Gaudeamus, Helsinki.
- Le Goff, J. ([1977] 1992), *History and Memory*, [*Storia e memoria*], Columbia University Press, New York.
- Miettunen, K.-M. (2009), *Menneisyys ja historiakuva, Suomalainen kuusikymmentäluku muistelijoiden rakentamana ajanjaksona*, Bibliotheca Historica 126, SKS, Helsinki.
- Miettunen, K.-M. (2011), "Suomalaista 60-lukua luomassa, Muisteltu menneisyys ja sukupolven rakentuminen muistelun ja tutkimuksen rajapinnalla", *Historiallinen Aikakauskirja* 109, 3/2011, 337–349.
- Munslow, A. (2006), *Deconstructing History*, 2. painos, Routledge, Lontoo ja New York.
- Nora, P. ([1992] 1996), "General Introduction: Between Memory and History", teoksessa *Realms of Memory, Rethinking the French Past, Volume I: Conflicts and Divisions*, [*Les Lieux Mémoire*], Under the Direction of Pierre Nora, Columbia University Press, 1–20.
- Ricoeur, P. ([1983] 1990), *Time and Narrative I*, [*Temps et Récit*], The University of Chicago Press, Chicago ja Lontoo.
- Ricoeur, P. ([1990] 1994), *Oneself as Another*, [*Soi-même comme un autre*], The University of Chicago Press, Chicago ja Lontoo.
- Rüsen, J. (2005), *History, Narration – Interpretation – Orientation*, Berghahn Books, New York ja Oxford.
- Teräs, K. (2011), "Epäilystä vuoropuheluun, Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona", teoksessa S. Lakomäki, P. Latvala ja K. Laurén (toim.), *Tekstien rajoilla, Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*, SKS, Helsinki, 181–201.
- White, H. ([1973] 1975), *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ja Lontoo.